

+

1.

REALNOST GRUPA

Definicija	2
Odnos pojedinca i grupe	4
Kontinuum interpersonalno – grupno	6
Pojavljivanje kolektivnog ponašanja:	
Gomila kao grupa	11
<i>Deindividualizacija i ponašanje u grupama</i>	<i>12</i>
<i>Kolektivno ponašanje iz međugrupne perspektive</i>	<i>17</i>

U naslovu ove knjige i njezinu predgovoru postojanje grupa uzeto je kao stvar koja se podrazumijeva: pretpostavio sam da su grupe realnost i da se slažemo oko toga na što mislimo kad koristimo riječ 'grupa'. Međutim, obje ove pretpostavke bile su, ustvari, predmet značajnih kontroverzi u povijesti socijalne psihologije. Od prethodnog prijelaza stoljeća vode se žestoke rasprave ne samo o tome što su grupe, nego i postoje li uopće grupe. Ovo se poglavlje vraća tim polemikama kako bi se pojasnila neka pitanja koja će se u knjizi ponavljati. Počinjem, sasvim uobičajeno, s određenjem grupe, što će nam, iako po općem mišljenju neprecizno, barem dati nekoliko smjernica koje će nas voditi kr oz ovo područje. Rasprava se onda okreće pitanju odnosa između pojedinca i grupe: može li se grupa svesti na pojedince ili ih treba promatrati kao dva realna i međusobno povezana entiteta? Moj odgovor na ovo pitanje naglašava važnost razlikovanja ponašanja u interpersonalnoj situaciji i ponašanja u grupnoj situaciji, pa u glavnim crtama izlažem neke socijalno-psihološke procese koji mogu biti u osnovi ove distinkcije. Ključni je pojam ovdje, kao što će biti i u cijeloj knjizi, *socijalni identitet* – način na koji pojedinac doživljava sebe. Konačno, radi ilustriranja ovih pitanja, ispitujem socijalno ponašanje u najrudimentarnijoj od svih skupina: u gomili.

DEFINICIJA

Čak i najpovršnije pregledavanje udžbenika o grupnoj dinamici brzo otkriva veliku raznovrsnost značenja koja se povezuju s riječju 'grupa' (pogledati Cartwright i Zander, 1969). Za neke je teoretičare iskustvo zajedničke sudbine ključni faktor (npr. Lewin, 1948; Campbell, 1958; Rabbie i Horowitz, 1988). Tako možemo reći da su Židovi u nacističkoj Europi činili jednu grupu zbog svoje zajedničke (i tragične) sudbine stigmatiziranja, zatvaranja i uništavanja. Za druge autore ključno je postojanje neke formalne ili implicitne *socijalne strukture*, obično u formi odnosa među statusima i ulogama (npr. Sherif i Sherif, 1969). Obitelj je za ovo dobar primjer: obitelj možemo promatrati kao grupu jer njezini članovi imaju dobro definirane međusobne odnose (kao roditelj, dijete, brat ili sestra itd.), a ti odnosi sa sobom obično nose jasne razlike u moći i statusu. Međutim, treća škola mišljenja sugerira da do

ovih odnosa dolazi zbog jednog još elementarnijeg obilježja grupa – činjenice da se one sastoje od ljudi koji su *u interakciji licem u lice* (npr. Bales, 1950). A to je karakteristično, naravno, za većinu grupa kojima pripadamo – za našu obitelj, radnu grupu i mnoštvo drugih.

Samo se drugi i treći tip određenja doista čine primjenjivima na male grupe (sa, recimo, dvadeset članova ili manje), te bi isključivali šire socijalne kategorije, poput etničkih skupina (kao u prethodnom navedenom primjeru Židova), društvenih klasa ili nacija. Pa ipak, kao što ćemo vidjeti u kasnijim poglavljima, pripadanje ovim kategorijama može isto tako utjecati na ponašanje ljudi kao i najkohezivnija grupa čiji članovi kontaktiraju licem u lice. Ovaj je problem naveo neke autore da predlože određenje grupe koje je više subjektivno, odnosno u terminima *samokategorizacija* koje ljudi čine (Tajfel, 1981; Turner, 1982). Prema ovom gledištu, neka grupa postoji kad:

dva ili više pojedinaca... doživljavaju sebe kao pripadnike iste socijalne kategorije. (Turner, 1982, str. 15)

Prema tome, da se vratimo našem prvom primjeru - Židovi čine grupu jer značajan broj ljudi za sebe kaže: 'Ja sam Židov'. Vrijednost ove karakterizacije je u njezinoj jednostavnosti i obuhvatnosti. Teško je zamisliti neku grupu čiji se članovi nisu u nekom stadiju mentalno svrstali kao netko tko joj doista pripada.

Unatoč svojoj efektivnosti, Turnerova definicija je možda *suviše* subjektivistička; čini se da ne obuhvaća jedno važno obilježje grupa – da za njihovo postojanje obično znaju drugi (Merton, 1975). Uostalom, kao društvene znanstvenike vjerojatno nas ne bi puno zanimalo procunavanje dvoje ljudi koji su potajno odlučili da će sebe definirati kao grupu, dok njihovo postojanje ostaje skriveno od svih ostalih. Središnja tema ove knjige je da grupe trebamo promatrati ne samo kao sustave za sebe nego *u odnosu s* drugim grupama. Iz tog razloga proširujem Turnerovu (1982) definiciju i predlažem da *o grupi govorimo onda kad dva ili više pojedinaca definiraju sebe kao njezine članove i kad njezino postojanje prepoznaje barem netko drugi*¹. 'Drugi' su, u ovom kontek-

¹ Upozoren sam da bi, striktno govoreći, ova definicija isključivala 'tajna društva' koja, po definiciji, *nisu* poznata drugima. Ja, naravno, ne negiram postojanje takvih grupa, niti da su one mogle katkada imati neki tajni i, stoga, neprepoznat utjecaj na

stu, neka osoba ili grupa ljudi koja sebe ne definira na takav način. To može biti, na primjer, eksperimentator u nekoj laboratorijskoj studiji ili, općenitije, drugi (ili druge grupe) u socijalnoj okolini.

Ukratko, vrlo je mnogo grupa koje se mogu opisati kao skup ljudi koji su povezani nekim zajedničkim iskustvom ili ciljem, koji su međusobno povezani u mikrosocijalnoj strukturi ili su ljudi koji su u interakciji jedni s drugima. Sve to mogu biti dovoljni uvjeti da se kaže da grupa postoji. No, možda je ključan nužni uvjet da ti isti ljudi dijele neki pojam o sebi kao pripadnicima iste socijalne jedinice.

ODNOS POJEDINCA I GRUPE

Prije nego započnemo razmatranje osobina grupa i njihovih efekata, jedno se važno pitanje mora raspraviti.² Tiče se prirode odnosa pojedinca s grupom – onog što je Allport (1962) opisao kao 'glavni problem' socijalne psihologije. Najjednostavnije rečeno, pitanje je sljedeće: je li grupa više od zbroja pojedinaca koji je čine?

Sam Allport nije imao dvojbi glede odgovora na ovo pitanje. U jednom od najranijih udžbenika socijalne psihologije on piše:

Nema psihologije grupa koja, u biti i u cijelosti, nije i psihologija pojedinaca (Allport, 1924, str. 6)

Ova često citirana napomena usmjerena je na neke od njegovih suvremenika, koji su smatrali da grupe imaju neke mentalne osobine koje su izvan svijesti pojedinaca koji ih čine. Tako su i Le Bon (1896) i McDougall (1920) govorili da gomila posjeduje 'grupnu svijest' koja ju navodi da čini stvari koje bi pojedini članovi gomile inače smatrali ne-

društvene događaje. Međutim, mislim da je broj takvih organizacija prilično mali, te da je – što je dosta ironično – njihova sposobnost održavanja vlastite 'tajnosti' vjerojatno u obrnutoj vezi sa stupnjem njihova stvarnog utjecaja na svijet oko njih. Iz tih razloga vjerojatno ih možemo bez problema previdjeti kao moguće protuprimjere za naše određenje.

² Za detaljnije razmatranje pitanja koja su obrađena u ovom i narednom odjeljku pogledati Brown i Turner (1981), te Brewer i Brown (1998).

zamislivim. Ovom tumačenju ponašanja gomile vratit ćemo se kasnije u poglavlju, ali za sada razmotrimo Allportov argument protiv teze o 'grupnoj svijesti'. Allportova je glavna primjedba bila da se termin kao što je 'grupna svijest' ne može nezavisno provjeriti; nije moguće dotaknuti ili opservirati ovaj entitet, za koji se pretpostavljalo da ima svijest, *bez obzira na pojedince koji ga čine*.

U ovome je on sigurno bio u pravu: reći da neka grupa ima 'svoju vlastitu svijest' doista se čini kao ne baš sretno skretanje u metafiziku. Međutim, odbacujući ideju o 'grupnoj svijesti', Allport je želio otići dalje i ukloniti pojam grupe u cijelosti. Iako je u svojim kasnijim radovima (npr. Allport, 1962), čini se, nešto promijenio svoju poziciju, u osnovi je još bio individualist jer je vjerovao da se grupni fenomeni u konačnici mogu reducirati na individualne psihološke procese. Jedna posljedica toga bila je da su mnoga kasnija tumačenja i istraživanja grupne dinamike slijedila njegov primjer i pokušala pokazati da su fenomeni poput predrasuda i sukoba jedva nešto više od interpersonalnog ponašanja širih razmjera.

No, ovo redukcionističko gledanje nije prošlo sasvim bez prigovora. Neki drugi autori uvjerali su da odbacivanje zablude o 'grupnoj svijesti' ne implicira da bismo trebali napustiti proučavanje samih grupnih procesa. Ti su autori, na čelu s Meadom (1934) i nakon toga Sherifom (1936), Aschom (1952) i Lewinom (1952), inzistirali na tome da su socijalne grupe realne i distinktivne, vjerujući da imaju jedinstvene osobine koje nastaju iz mreže odnosa među pojedinim članovima. Ovu je ideju lijepo izrazio Asch (1952) u jednoj analogiji s kemijom. Tvar kao što je voda, tvrdio je, sastoji se od elemenata kisika i vodika, ali još uvijek ima drukčije osobine od bilo koje od svojih sastavnica. Nadalje, kad se ove iste molekularne sastavnice drukčije organiziraju ili strukturiraju, onda proizvode tvari s prilično drukčijim karakteristikama (npr. led, voda, para). Prema tome, smjesa H_2O zapravo *nije* jednostavan skup svojih elemenata nego presudno ovisi o njihovom rasporedu. Tako je i sa spojevima ljudi ili grupama:

Potreban nam je način razumijevanja grupnih procesa koji zadržava primarnu realnost pojedinca i grupe, dvaju permanentnih polova svih društvenih procesa. Trebamo razumjeti grupne sile koje proizlaze iz postupaka pojedinaca i pojedince čiji su postupci funkcija grupnih sila koje su oni sami (ili drugi) proizveli. (Asch, 1952, str. 251)

I za Ascha i za Sherifa realnost grupa proizlazi iz toga što je ljudima zajednički doživljaj sebe kao članova iste socijalne jedinice, koji su u različitim međusobnim odnosima unutar te jedinice. S ovim percepcijama povezani su različiti grupni proizvodi poput slogana, normi i vrijednosti, a oni također mogu postati internalizirani i stoga ljudima služiti kao smjernice za ponašanje. Iz tih je razloga moguće prihvatiti Allportovu kritiku 'grupne svijesti', a ipak se ne složiti s njegovim zaključkom da pojam 'grupe' nema mjesta u socijalnoj psihologiji koja je rigorozna. Prihvaćajući riječi Sherifa, koji je pionir psihologije grupa, gledište koje zauzima ova knjiga jest:

Ne možemo ispravno ocijeniti događaje tako što ćemo nekritički ekstrapolirati s čovjekovih osjećaja, stavova i ponašanja kad se nalazi u stanju izolacije na njegovo ponašanje onda kad djeluje kao član neke grupe. Biti član grupe i ponašati se kao član grupe ima psihološke posljedice. Posljedica ima čak i kad drugi članovi nisu neposredno prisutni. (Sherif, 1966, str. 8-9)

KONTINUUM INTERPERSONALNO - GRUPNO

Što znači kad se kaže da se neka osoba 'ponaša kao član grupe'? Tajfel (1978), koji je važan teoretičar grupnih procesa, također je istaknuo potrebu razlikovanja interpersonalnog ponašanja od ponašanja u grupnom kontekstu. On je predložio tri kriterija koja nam mogu pomoći da napravimo tu distinkciju. Prvi i najznačajniji je postoje li ili ne barem dvije socijalne kategorije koje se mogu jasno identificirati, npr. crnac i bijelac, muškarac i žena, radnik i poslodavac. Drugi se odnosi na to je li varijabilitet stavova ili ponašanja kod osoba unutar svake od grupa mali ili velik. Grupno ponašanje je obično homogeno ili uniformno, dok interpersonalno ponašanje pokazuje normalan raspon individualnih razlika. Pjevanje i plesanje Parižana koji su slavili trijumf nogometaša Francuske na Svjetskom prvenstvu 1998. godine nudi slikovitu ilustraciju takve uniformnosti ponašanja. Ti isti Parižani su, dan prije ili poslije, išli svaki svojim putem. Treći kriterij odnosi se na to je li varijabilitet stavova i ponašanja jedne osobe prema drugim

članovima grupe mali ili velik. Reagira li ista osoba na sličan način na različite druge (kao kod grupnog stereotipiziranja – vidjeti 7. poglavlje) ili na njih reagira različito? Ukratko, Tajfel je smatrao da se socijalno ponašanje može poredati duž kontinuuma na čijem se jednom kraju interakcija može promatrati kao rezultat pripadanja različitim grupama i odnosima među njima, dok je na drugom više određena osobnim karakteristikama i interpersonalnim odnosima (pogledati Tajfel, 1978; Brown i Turner, 1981).

Ovu je distinkciju lijepo prikazala jedna scena u filmu Kena Loacha (1995) o Španjolskom građanskom ratu, *Zemlja i sloboda*. U njemu glavni junak priče, koji je Englez i član komunističke partije iz Liverpoola, ljubi se sa Španjolkom koju je upoznao dok se borio za jednu od nekoliko grupa koje su se svrstale protiv Francovih fašista. Nakon njihovih trenutaka prisnosti, on otkriva da napušta tu grupu kako bi se pridružio internacionalnoj brigadi koju su vodili komunisti. Njezin odnos prema njemu odmah se mijenja, te ona odlazi jedva izustivši ijednu riječ. Otkriće da on napušta njihovu grupu radi neke druge partije, koju ona doživljava kao grupu koja se suprotstavlja stvari za koju se ona bori, promijenila je interpersonalni odnos koji su imali kao dvoje ljubavnika u međugrupni odnos članova dviju protivničkih političkih frakcija.

Što leži u osnovi ovog procesa naglog 'prestrojavanja'? Turner (1982) je sugerirao da njime upravljaju promjene u funkcioniranju predodžbe o sebi – promjene u načinu na koji ljudi doživljavaju sebe. On promatra predodžbu o sebi kao sastavljenu od dviju komponenti: osobnog i socijalnog identiteta. Osobni se identitet, po njegovu gledanju, odnosi na deskripcije samoga sebe u terminima osobnih ili idiosinkratičnih karakteristika; na primjer: 'Ja sam tip osobe koja je prijateljski naklonjena' ili: 'Ja sam ljubitelj bluesa'. Socijalni identitet, s druge strane, označava određenja u terminima kategorijalne pripadnosti; na primjer: 'Ja sam muškarac' ili: 'Ja sam navijač Liverpoola'. Ova ideja da pripadnost nekoj grupi čini dio identiteta ljudi je, kao što ćemo vidjeti, središnji aspekt proučavanja grupnih procesa. Pomaže nam da damo smisao velikom dijelu ponašanja ljudi prema drugim grupama (vidjeti 8. poglavlje), kao i da razumijemo zašto članovi grupe tako često pokazuju toliku uniformnost u svojim stavovima i ponašanju (vidjeti 2. i 4. pogl.). Razlog koji je u osnovi ove uniformnosti jest, kaže Turner, to

što pri definiranju sebe kao člana određene grupe ljudi također obično povezuju sebe s različitim zajedničkim osobinama i normama koje vide kao bitan dio te grupe. Tako ne samo da članove *drugih* grupa vide na stereotipne načine nego i *sebe same* vide kao relativno zamjenjive drugima u svojoj grupi. Zato njihovi stavovi i postupci poprimaju uniformnost koja je toliko karakteristična za grupne situacije.

Radi ilustracije ove distinkcije interpersonalno-grupno, razmotrimo nalaze dvaju eksperimenata. Prvi dolazi iz jedne studije koju su proveli Doise, Deschamps i Meyer (1978). U njoj se od djece tražilo da gledaju niz fotografija dječaka, nakon čega je slijedio sličan skup fotografija djevojčica (ili obrnutim slijedom). Kod svake slike djeca su trebala staviti oznaku uz različite nazive osobina za koje su smatrala da se odnose na tog dječaka ili djevojčicu. U 'eksperimentalnim' uvjetima djeca su od početka znala za dva skupa fotografija. Drugim riječima, mogli bismo pretpostaviti da je za djecu u 'kontrolnim' uvjetima drugi skup slika bio donekle iznenađenje, pa je zato spol za njih vjerojatno bio manje salijentan dok su davala svoje inicijalne prosudbe. Mogli bismo, stoga, ove druge uvjete klasificirati kao po svojoj prirodi nešto više 'interpersonalne' u odnosu na prve, koji su bili više orijentirani na grupu. Prosudbe koje su djeca dala činile su se u skladu s ovom pretpostavkom. U 'eksperimentalnim' uvjetima prosudbe su bile jasno oblikovane prema spolu: malo je istih osobina označeno uz fotografije dječaka i djevojčica, a unutar svakog od ova dva skupa bilo je označeno više istih osobina. Nasuprot tome, u 'kontrolnim' uvjetima djeca su izgleda obratila više pažnje na specifična obilježja svake fotografije: bilo je mnogo manje percipirane razlike među dječacima i djevojčicama, te manje percipirane sličnosti unutar svake od kategorija.

Drugi nalaz dolazi iz studije konformizma koju su proveli Deutsch i Gerard (1955). Ta je studija bila provedena po uzoru na Aschovu (1951) klasičnu demonstraciju da prisutnost jednoglasne većine koja je, međutim, u krivu može utjecati na ljude tako da daju netočne odgovore u zadatku prosuđivanja o jasnoj fizičkoj situaciji (vidjeti 4. pogl.). Deutsch i Gerard su pokazali da se to konformiranje može dramatično povećati jednostavno tako da se skupina ispitanika koji sudjeluju u eksperimentu definira kao grupa koja ima jasan cilj. Sukladno našem objašnjenju, uvođenje ove naznake o 'grupiranju' pomaklo je situaciju prema polu 'grupe' na bihevioralnom kontinuu-

umu uz odgovarajući porast uniformnosti ponašanja kod različitih pojedinaca.

Prije nego napustimo ovu temu, još su tri stvari na koje treba upozoriti. Prva je da ono što razlikuje interpersonalno i grupno ponašanje nije prvenstveno broj ljudi koji su uključeni. Dakle, kad se policija i štrajkaši sučele jedni s drugima s dviju strana crte razdvajanja, ono što tu interakciju locira prema 'grupnom' polu nije nužno činjenica da u njoj sudjeluje mnogo ljudi ili da pripadaju različitim grupama. Ono što indicira da je riječ o slučaju grupnog ponašanja je uniformnost njihova ponašanja, koja sugerira da su sudionici u interakciji u *terminima* svoje grupne pripadnosti a ne svojih osobnih karakteristika. To je važno jer su socijalni susreti često prilično nejasni da bi se mogli odrediti. Uzmimo, na primjer, interakciju samo dvoje ljudi koji slučajno pripadaju različitim socijalnim kategorijama (npr. muškarac i žena). Je li taj susret interpersonalan samo zato što uključuje dvoje ljudi ili je, zbog kategorijalne razlike, interakcija koja se temelji na grupnoj pripadnosti? Na osnovi krajnje šturog opisa koji sam upravo dao nije moguće reći; ono što bi bilo potrebno prije nego okarakteriziramo ovu situaciju je pomnije razmatranje sadržaja interakcije među njima. Ako bi prema izrečenom i gestama izgledalo da se sudionici jedno na drugo usmjeravaju na relativno predvidljiv i spolno stereotipan način, onda bi to indiciralo da se radi o slučaju grupnog ponašanja. Ako toga nema, idiosinkratična priroda interakcije sugerirala bi da je riječ o susretu koji je više interpersonalan.

To potiče drugu temu: da se u osnovi distinkcije interpersonalno-grupno nalazi kontinuirana dimenzija i da to nije neka ili-ili dihotomija. Većina socijalnih će situacija sadržavati elemente i interpersonalnog i grupnog ponašanja. Uostalom, čak i u interakcije koje se najviše temelje na grupnoj pripadnosti ljudi ulaze s nekom specifičnom prethodnom poviješću i skupom osobnih dispozicija, te će čak i najprisniji odnos među ljubavnicima biti obilježen nekim grupnim stereotipom. Iako to potpunu analizu bilo koje konkretne situacije nužno čini složenijom jer će obje vrste procesa biti na djelu, nije otklonjena potreba za jasnim razumijevanjem razlike između ovih tipova procesa i načina na koji su u interakciji.

Treće i najvažnije jest da ako prihvatimo ovu razliku, onda proizlazi da ćemo možda trebati prilično drukčije vrste tumačenja za razumi-

jevanje grupnih procesa no što ih obično koristimo u objašnjavanju interpersonalnog ponašanja.³ Tumačenja interpersonalnog ponašanja obično se pozivaju na jednu ili obje od dvije vrste procesa. Jedan je djelovanje nekog faktora unutar pojedinca – primjerice, ustroja ličnosti, kognitivnog stila ili emocionalnog stanja pojedinca. Drugi je priroda odnosa među pojedincima – na primjer, sličnost stavova. Drugim riječima, varijacije u ponašanju ljudi objašnjavaju se ili razlikama među samim ljudima ili razlikama u njihovim osobnim odnosima. No, kad se jednom počnemo baviti grupnim situacijama, takva su objašnjenja od manje koristi jer dvije od ključnih karakteristika grupnih situacija imaju više veze s *uniformnošću* pojedinaca nego s njihovim razlikama. Jedan nogometni navijač može zadirkivati drugog, naročito ako nose šalove različite boje, ne znajući za ili unatoč znanju o mnogim sličnostima među njima u stavovima, socioekonomskom statusu, fizičkom izgledu i osobinama ličnosti. A kad je tisuću takvih navijača zajedno, mnogostrukost tipova ličnosti i kompleksnost interpersonalnih odnosa, i unutar svake grupe i među grupama, postaju ogromne; pa *ipak*, njihovo je ponašanje često izrazito uniformno. Zaključak, stoga, mora biti, kao što smo već napisali na drugom mjestu:

da je direktno ekstrapoliranje s tumačenja o interpersonalnom ponašanju na grupne kontekste inherentno opterećeno poteškoćama, pa su, prema tome, nužna alternativna tumačenja, koja se specifično odnose na grupno ponašanje. (Brown i Turner, 1981, str. 46)

Jedan od ciljeva ove knjige je razmotriti ta druga tumačenja i ocijeniti njihovu korisnost i relevantnost za razumijevanje nas samih i našeg društva.

³ Obratite pažnju na to da kad sugeriram da bi nam mogle biti potrebne drukčije vrste teorija, ne predlažem ovdje da bi ih trebalo postaviti na različite razine objašnjenja. Ustvari, kao i Allport, vjerujem da bi se socijalna psihologija grupnih procesa trebala baviti ponašanjem pojedinaca. Razlika je u tome što me zanimaju pojedinci kao članovi grupa a ne pojedinci kao pojedinci.

POJAVLJIVANJE KOLEKTIVNOG PONAŠANJA: GOMILA KAO GRUPA

Jednog proljetnog popodneva 1980. godine u radničkoj zoni u središtu Bristola, u kojoj su se prethodno rijetko događali nemiri, najednom je buknuo nasilje.⁴ Povod ovim 'izgredima', kako su ih poslije nazvali medijski komentatori, bila je policijska racija u jednom lokalnom kafiću, navodno zato da bi se istražile tvrdnje o ilegalnom konzumiranju droge. U početku je racija izazvala slabu reakciju, ali za sat vremena promatrači su počeli ciglama napadati policiju. Policijsko pojačanje – oko trideset ili četrdeset policajaca – skupilo se na poprištu događaja, no do tada je situacija već eskalirala i okupila se gomila od nekoliko stotina ljudi. Daljnji pokušaji još većeg broja policajaca da tu gomilu rastjeraju i spase svoja vozila i kolege bili su bezuspješni, te su kasnije te večeri policijska i druga vozila bila zapaljena, a izlozi nekih dućana i banaka su razbijeni. Veći dio te noći to je područje postalo 'zabranjena' zona za policiju, iako se do sljedećeg dana gomila razišla i incident završio.

U usporedbi s onim što će se dogoditi naredne godine – najistaknutije su pobune u Liverpoolu i Londonu u ljeto 1981. godine – ili u Los Angelesu 1992. godine nakon oslobođenja nekih bijelih policajaca od optužbe za napad na nedužnog crnog prolaznika, bio je to prilično beznačajan događaj. Međutim, kao primjer ponašanja gomile s kojim možemo početi našu raspravu dobro će poslužiti – tim više što je događaje o kojima je riječ proučavao socijalni psiholog koji je živio u Bristolu u to vrijeme i koji je dao jednu pronicavu analizu te epizode (Reicher, 1984a). Reicherovu ćemo se radu vratiti kasnije u poglavlju, no prije nego to učinimo treba spomenuti još četiri stvari u vezi s ovim tzv. 'izgredima'. Prva je to što nasilje nije bilo slučajno ili nekontrolirano, nego je izgledalo usmjereno na vrlo specifične ciljeve. Najistaknutiji među njima bili su, naravno, policija i njezina vozila. Oštećena je i neka imovina (npr. banka i gostionica), ali je većina lokalnih dućana i privatnih kuća bila netaknuta. Druga je to što se gomila gotovo u cijelosti sastojala od ljudi koji su živjeli u neposrednom

⁴ Zahvalan sam kolegi Stephenu Reicheru za ovaj primjer, te za velik dio analize koja slijedi.

susjedstvu i međusobno se poznavali. Treće, nasilje je bilo prostorno ograničeno. Nije bilo pokušaja da se proširi izvan sasvim određenog područja, koje je bilo centar lokalne zajednice. Konačno, spontani komentari ljudi u gomili odražavali su snažnu identifikaciju i ponos na tu zajednicu, osjećaj da se postupa u obranu samog sebe od onih koji im ne pripadaju. Nadalje, bilo je jasno da 'izgrednike' policija vidi kao grupu, makar kao onu koja je 'uzela zakon u svoje ruke'. Ovo posljednje stvar je naročito važno jer otklanja sumnje u to da doista imamo slučaj grupnog ponašanja (vidjeti prethodno u tekstu).

DEINDIVIDUALIZACIJA I PONAŠANJE U GRUPAMA

Kako bismo, onda, trebali shvatiti ove događaje u Bristolu i druge poput njih? Zašto se gomile ponašaju na takav način? Jedan rani pokušaj da se na ova pitanja odgovori sugerirao je da se u gomili pojavljuje regresija na primitivan ili instinktivan način ponašanja (Le Bon, 1896). Prema Le Bonu, anonimnost, zaraza i sugestibilnost, koje je smatrao svojstvenim samo gomilama, uzrokuju da ljudi gube svoju racionalnost i identitet, te umjesto toga razvijaju 'grupnu svijest'. Pod utjecajem ovog kolektivnog mentaliteta i oslobođeni uobičajenih socijalnih kočnica, njihovi destruktivni instinkti se oslobađaju, što rezultira neobuzdanim nasiljem i iracionalnim ponašanjem. Za Le Bona bi, dakle, bristolski 'izgredi' bili klasičan primjer tog 'srozavanja u barbarizam', sličan onima za koje kaže da ih je vidio u vrijeme Pariške komune u 19. stoljeću.

Iako je, kao što smo vidjeli, Le Bonova hipoteza o 'grupnoj svijesti' bila nakon toga ponajčešće odbacivana, njegove su se spekulacije o efektima anonimnosti na gomilu pokazale utjecajnim na kasnije pokušaje objašnjenja kolektivnog ponašanja. Najistaknutije među njima bilo je Zimbardovo (1969) tumačenje deindividualizacije. Zimbardo je preuzeo mnoge Le Bonove ideje i formulirao ih u model koji uključuje nekoliko ulaznih varijabli, neke intervenirajuće psihološke promjene i rezultirajuće ponašanje. Za naše svrhe tri najvažnije 'ulazne' su anonimnost, podijeljena odgovornost i veličina grupe. Prema Zimbaru, boravak u velikoj grupi daje ljudima veći anonimnost i dovodi do difuzije osobne odgovornosti za posljedice vlastitih postupaka. Smatra

se da to vodi gubitku identiteta i smanjenoj zabrinutosti za socijalnu evaluaciju. To je ono što Zimbardo naziva psihološkim stanjem deindividualizacije. Rezultirajuće 'ishodišno' ponašanje je onda 'impulzivno', 'iracionalno' i 'regresivno' jer nije pod 'uobičajenom' socijalnom i osobnom kontrolom. Iako Zimbardo dopušta da bi ovo nesputano ponašanje moglo imati prosocijalni oblik (npr. Zimbardo, 1969, str. 300), u njegovu je tumačenju glavna sugestija da će u situaciji gomile ponašanje ljudi degenerirati. Nasilničko ponašanje gomile u Bristolu onog travanjskog popodneva bilo bi, prema Zimbardu, jedan primjer za to. Taj primjer još više potkrepljuje činjenica da je nasilje eskaliralo tijekom večeri dok se spuštao mrak, što je povećalo anonimnost članova gomile.

Da bi potkrijepio svoje tumačenje, Zimbardo (1969) je proveo eksperimente u kojima su skupine ispitanika, uz objašnjenje da je riječ o 'eksperimentu učenja', dobile priliku zadavati blage, ali naizgled stvarne elektrošokove tobožnjem 'učeniku' u eksperimentu.⁵ U nekim situacijama ovi su ispitanici bili deindividualizirani tako što se tražilo da nose široke, bezoblične kute i kukuljice preko glave s prorezanim rupama za oči i usta. U drugim situacijama zadržali su svoj individualni identitet i dobili velike pločice s imenom kako bi se to pojačalo. U prvom eksperimentu, u kojem su sudjelovali studenti, rezultati su u velikoj mjeri podržavali teoriju: prosječno trajanje zadanog 'šoka' bilo je gotovo dva puta dulje u situaciji deindividualizacije nego u situaciji individualnosti. Međutim, u jednom kasnijem eksperimentu, u kojem je sličan postupak korišten u skupini belgijskih vojnika, dobiven je upravo suprotan rezultat: oni koji su bili u uvjetima anonimnosti dosljedno su zadavali *kraće* 'šokove' nego oni koje se moglo identificirati. U prilično cirkularnom objašnjenju ovog neočekivanog nalaza, Zimbardo je sugerirao da su, zato što su već bili u uniformi, vojnici bili deindividualizirani prije početka eksperimenta. Oblačenje kuta i kukuljica u uvjetima deindividualizacije u ovom eksperimentu imalo je, tvrdi on, efekt njihova ponovnog individualiziranja (Zimbardo, 1969, str. 276)!

Druge studije izvijestile su o nalazima koji su u skladu sa Zimbardovim tumačenjem. Na primjer, Watson (1973) je u jednoj ar-

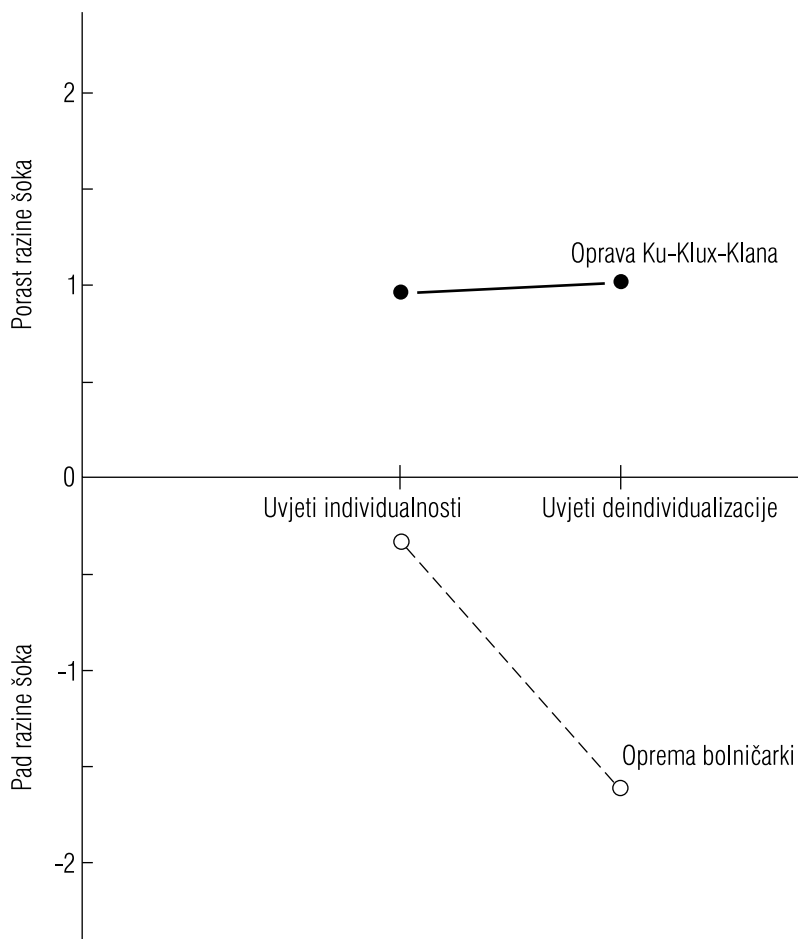
⁵ Naravno, nikakvi šokovi nisu uistinu zadavani.

hivskoj studiji etnografskih spisa našao jasnu povezanost među kulturama koje su dopuštale vrlo agresivno postupanje prema neprijateljima (npr. mučenje i sakaćenje) i onih u kojima se također redovito mijenjao vlastiti izgled prije bitke (npr. bojenje lica ili tijela ili nošenje maski). Od 23 proučavane kulture, njih 13 je ocijenjeno visokoagresivnim, od kojih je 12 sudjelovalo u različitim ritualima maskiranja vlastitog izgleda prije bitke. S druge strane, od 10 manje agresivnih društava samo su tri imala slične rituale. Iako je deindividualizacija samo jedna od mogućih interpretacija ove veze, Zimbardova je teorija dobila potporu i u bolje kontroliranoj eksperimentalnoj studiji Jaffea i Yinona (1979), u kojoj je uspoređen prosječni intenzitet 'šoka' koji su zadali pojedinci s onim koji su zadale grupe od po tri člana. Kao što je predviđeno, oni koji su sudjelovali u grupama dosljedno su zadavali mnogo snažnije 'šokove' od onih koji su djelovali nezavisno. Ova je razlika bila očita čak i u zadavanju prve serije šokova, prije nego je u grupi bilo ikakve rasprave.

Neki su sugerirali da suvremenu ilustraciju deindividualiziranog ponašanja pruža moderna popularnost komuniciranja pomoću računala – elektronička pošta, on-line konferencije i slično (Siegel i sur., 1986). Kod ovih različitih načina komunikacije pojedinac je obično u interakciji s drugima – a to može biti samo nekoliko ili doslovno tisuće njih – putem računala u privatnosti svog doma ili ureda. Pomalo paradoksalno, tvrde Siegel i sur. (1986), tako individualiziran način odnošenja s drugima može proizvesti upravo iskustvo deindividualizacije koje je pretpostavio Zimbardo, što vodi fenomenu 'rasplamsavanja', kod kojeg emocionalni (i često negativni) ton poruka brzo pada poprilično ispod uobičajenih razina srdačnosti. Mogući razlog za to je u tome što se sudionici u takvim elektroničkim 'razgovorima' mogu osjećati donekle anonimnima, misleći – često pogrešno – da njihov identitet skriva tehnologija koju koriste. K tome, oni su također lišeni uobičajenih neverbalnih i paralingvističkih znakova, koji bi im omogućili da otkriju i 'izglade' grube sarkazme u interakciji (Rutter, 1987). Siegel i sur. (1986) su snimili poruke koje su razmijenile grupe od po troje ljudi koji su raspravljali o nekim situacijama dileme odabira, bilo licem u lice, bilo anonimno putem računalne mreže. Našli su da su 'elektroničke grupe' uputile manje primjedbi, ali su one koje su dale sadržavale prilično velik broj 'nesputanih' komentara poput psovki, pogrda i uvreda.

Unatoč ovim suportivnim nalazima, postaje sve više jasno da je Zimbardovo jednostrano naglašavanje negativnih posljedica pripadanja grupi (npr. gubitak identiteta i antisocijalno ponašanje) pogrešno. Kao što smo vidjeli iz njegova eksperimenta s belgijskim vojnicima, anonimnost katkad *smanjuje* agresiju. Slično tome, Diener (1976) je našao da anonimnost nije imala utjecaja na agresivno ponašanje i da ga je pripadnost grupi zapravo smanjila. Vrijedi, također, da okolnosti za koje se tvrdi da uzrokuju deindividualizaciju mogu dovesti do drugih oblika ponašanja, mimo agresije. Diener (1979) je u svom eksperimentu pokazao da je prethodno sudjelovanje u aktivnosti koja ima za cilj stvaranje grupne kohezije (npr. prihvaćanje grupnog imena, grupno pjevanje i plesanje) poslije navelo pojedince da se upuste u više neobičajena i neinhibirana ponašanja (npr. igranje blatom, bojenje nosom, cuclanje tekućine iz bočica za bebe) u odnosu na one kod kojih je prethodno iskustvo prilično pojačalo svijest o sebi. Konačno, i možda najuvjerljivije od svega, Johnson i Downing (1979) su, koristeći jednu vrlo jednostavnu modifikaciju Zimbardova postupka, našli da rezultat deindividualizacije može biti i porast *prosocijalnog* ponašanja. Poput Zimbarda, usporedili su uvjete anonimnosti i individualnosti. Iako su svi ispitanici morali nositi posebnu odjeću, u uvjetima individualnosti imena su ispitanika bila prikačena na njihove uniforme, a reakcije drugih ljudi mogle su se identificirati. Međutim, Johnson i Downing također su varirali situacijske norme koje su prevladavale u eksperimentu. U polovini situacija uniforma se sastojala od plašta nalik na opravu Ku-Klux-Klana, što je jedan od eksperimentatora i napomenuo. U ostalim situacijama od ispitanika se tražilo da nose opravu koja je izgledala jednako anonimno, ali je rečeno da je prema bolničarki koja je posuđena iz sobe za postoperativni tretman pacijenata u jednoj bolnici. U narednom eksperimentu s 'učenjem' oni koji su nosili uniformu bolničarki odlučili su *smanjiti* razinu zadanih šokova, naročito u uvjetima deindividualizacije (vidjeti sliku 1.1). Ustvari, sama deindividualizacija nije značajno povećala agresiju, čak ni kod onih koji su nosili opravu Ku-Klux-Klana.

Važnost ovih nalaza je u tome što prilično uvjerljivo pokazuju da pripadanje skupini ne mora ljude nužno navesti da postupaju na neobuzdano destruktivan način, kao što se čini da Zimbardo implicira. Kako će se točno ponašati, jako ovisi o tome koje su norme salijentne u svakoj pojedinoj situaciji (Turner i Killian, 1957). Do tog je zaključka

SLIKA 1.1 Agresija kao posljedica deindividualizacije i situacijskih normi (adaptirano prema Johnson i Downing, 1979, tablica 1).

došao Diener (1980). On tvrdi da je ključni faktor u ponašanju gomile gubitak svijesti o sebi. Oslanjajući se na 'teoriju objektivne samosvijesti' Duvala i Wicklunda (1972), Diener sugerira da faktori koji su prisutni u nekim situacijama s gomilom – npr. anonimnost, povećana uzbuđenost, kohezija – navode ljude da svoju pažnju usmjere na svijet oko sebe a razmjerno manje na sebe i vlastite standarde. Rezultat je, po Dieneru, da ponašanje ljudi postaje *manje* regulirano iznutra

(tj. određeno prethodno postojećim vrijednostima i običajima), a *više* kontrolirano neposrednim znakovima i normama u okolini. Oni, naravno, neće uvijek nalagati nasilno ponašanje, nego će se od situacije do situacije razlikovati. Dienerovo objašnjenje događaja u Bristolu bilo bi, dakle, da s porastom veličine gomile i uzbuđenosti ljudi postaju manje svjesni sebe, pa stoga na njih lakše utječu znakovi iz okoline – npr. drugi koji bacaju kamenje.

Da porast veličine gomile može biti u vezi s ponašanjem koje je manje obilježeno sviješću o sebi sugerirala je Mullenova (1986) analiza novinskih izvješća o gomilama koje linčuju. Mullen je tvrdio da će ljudi u većoj gomili - a u izvješćima koje je proučio obično su brojili preko 1000 – obično obraćati manju pažnju na sebe i, s obzirom na normativni kontekst koji stvara linčovanje, bit će skloniji okrutnim postupcima. Ovo istraživanje nesumnjivo je podržalo tu hipotezu: postojala je značajna povezanost između veličine gomile pri linčovanju i stravičnosti njihovih napada na žrtvu (u rasponu od 'pukog' vješanja do sakaćenja i unakazivanja).

KOLEKTIVNO PONAŠANJE IZ MEĐUGRUPNE PERSPEKTIVE

Prednost Dienerova objašnjenja u terminima svijesti o sebi je u tome što može objasniti široki raspon ponašanja – prosocijalno kao i antisocijalno. Međutim, ono sa Zimbardovim tumačenjem dijeli to što naglašava da u kolektivnim situacijama ponašanje postaje neregulirano. Za Dienera, kao i za Zimbarda, boravak u gomili još generalno implicira gubitak identiteta⁶ i, stoga, gubitak samokontrole. No, da li se ljudi u gomili uvijek izgube i otmu kontroli? Vratimo se onim bristolskim 'izgredima' kojima sam započeo ovu raspravu. Ima obilježja tog događaja koja se ne uklapaju tako lako u ovakvo gledište. Prisjetimo se, najprije, da je ponašanje gomile, premda po svojoj naravi nasilno, bilo ustvari prilično kontrolirano. Bilo je usmjereno na određene ciljeve (npr.

⁶ Ustvari, Diener je donekle neodređen o ovom pitanju gubitka identiteta jer dopušta da grupe mogu ponekad ljudima osigurati socijalni identitet (pogledati Diener, 1980, str. 234-235). To je mnogo bliže stajalištu koje je zauzeto ovdje. Naravno, u eksperimentu koji je dobro isplaniran slijed 3. i 4. faze je uravnotežen.

policija), dok su neki drugi izbjegavani (npr. lokalni dućani i kuće). Nadalje, bilo je prostorno ograničeno. Ako su ljudi reagirali na podražajne znakove, zašto nisu tjerovali policiju daleko izvan neposrednog susjedstva i proširili nasilje i na druga mjesta. Drugo, važno je primijetiti da su se u tom događaju u Bristolu, kao i kod drugih nemira, izgređnici i policija ponašali različito. Pa ipak, i policija je bila dio mnoštva! Ako ljudi u masi jednostavno gube svijest o sebi i reagiraju na neposredne podražaje, trebamo znati zašto je policija obratila pažnju na drukčije podražaje od izgređnika. Treće, ne bi se doista moglo reći da je u tom slučaju gomila bila anonimna. Kao što smo već konstatirali, mnogi od sudionika poznavali su se međusobno. Konačno, daleko od toga da gube svoj identitet, oni koji su sudjelovali u 'izgređima' izgledali su prilično složni po novom osjećaju ponosa na vlastitu zajednicu, koji su izazvale njihove aktivnosti.

Sve ovo istaknuo je Reicher (1984a). Reicher počinje zapažanjem da su dvije osobine svih situacija s gomilom. Prvo, one gotovo uvijek uključuju više od jedne grupe. U bristolskom primjeru imamo lokalno stanovništvo i policiju. U drugim slučajevima to mogu biti protivničke grupe nogometnih navijača (kao u tragediji na Heysel stadionu u Bruxellesu 1985. godine) ili štrajkaši i štrajkolomci (kao u britanskom rudarskom sukobu 1984.–1985.). Činjenica da je ponašanje gomile tako često *međugrupno* ponašanje bila je praktički zanemarena u svim prethodnim tumačenjima gomile (Reicher i Potter, 1985). To je važno za drugu stvar koju ističe Reicher, a odnosi se na to da ljudi u gomili često prije stječu novi identitet nego što postaju anonimni. To proizlazi iz Turnerove (1982) sugestije o različitim komponentama predodžbe o sebi – personalnoj i socijalnoj. U gomili ljudi mogu doista izgubiti određeni osjećaj svog osobnog identiteta, ali istodobno će često poprimiti snažniji osjećaj vlastitog socijalnog identiteta kao pripadnika određene grupe – odatle pozitivni komentari koje su bristolski 'izgređnici' dali za svoju neposrednu okolinu (Reicher, 1984a), a slične je primjedbe nekoliko godina prije imao jedan sudionik u izgređima u Wattsu* u SAD (citirano kod Milgram i Toch, 1969, str. 576). Prema Reicheru, dakle, ponašanje gomile uključuje prije *promjenu* nego gubitak identiteta. Usporedo s ovom promjenom idu i promjene u onom

* Watts je četvrt u Los Angelesu u kojoj su spomenuti izgređi započeli 11. kolovoza 1965., ali su se tijekom narednih šest dana proširili po cijelom gradu (nap. prev.).

što doživljavamo kao primjerene ili normativne standarde ponašanja. Oni sada postaju određeni više grupnim nego privatnim, idiosinkratičnim ili okolinskim faktorima. To pomaže objasniti zašto ponašanje izgreznika i policije može biti tako različito. Iako su izloženi istim okolinskim podražajima, time što svaki od njih usvaja svoj identitet oni dolaze pod utjecaj vrlo različitih ciljeva i socijalnih normi (vidjeti, također, Reicher, 1984b).

Daljnja istraživanja pružila su potporu ovim razmišljanjima. Kao što smo vidjeli, tema koja se stalno ponavljala u literaturi o deindividualizaciji bila je važnost (ne)vidljivosti. Već sam u ovom poglavlju govorio o nekim istraživanjima koja su ispitivala hipotezu da bi komunikacija pomoću računala, zbog svoje relativne anonimnosti, mogla voditi deindividualizaciji i negativnim posljedicama za socijalne odnose (Siegel i sur., 1986). Međutim, Spears, Lea i Lee (1990) tvrde da su efekti takvih elektroničkih mreža složeniji i u presudnoj mjeri ovise o stupnju u kojem je kod članova mreže salijentan samo jedan grupni identitet. U njihovu eksperimentu grupe od po tri studenta psihologije raspravljale su međusobno o nizu pitanja u vezi s jednom temom putem interaktivne računalne mreže. U jednoj situaciji studenti su sjedili za svojim računalima u istoj prostoriji tako da su jedni druge mogli vidjeti; u drugoj, 'deindividualizirajućoj' situaciji bili su u odvojenim prostorijama i uopće se nisu susreli. Polovini grupa je posebno istaknut njihov identitet studenata psihologije; prema ostalima se uvijek odnosilo samo kao prema pojedincima. Analize stajališta koje su sudionici zauzeli u vezi s različitim temama rasprave otkrile su da ih je deindividualizacija učinila ekstremnijima u smjeru grupne (psihološke) norme ali *samo* kad je njihov identitet psihologa bio salijentan. U drugoj situaciji su se zapravo pomakli u suprotnom smjeru. Ono što je važno, i suprotno nalazima Siegela i sur. (1986), jest da nisu dobiveni dokazi za negativnije interpersonalne ocjene ili porast nesputanih opaski kao rezultat deindividualizacije (Lea i Spears, 1991). Prema tome, čini se da 'rasplamsavanje', koje je po nekim zapažanjima povezano s komunikacijom pomoću računala, uopće nije neka opća pojava.

U zaključku možemo istaknuti tri važne stvari. Prva je da Zimbardov pesimizam, poput Le Bonova prije njega, izgleda neopravdan. Ovisno o tome koje su norme salijentne u datoj situaciji, u grupnom kontekstu može postati vjerojatnije i prosocijalno i antisocijalno ponašanje. Ono

u čemu je Zimbardo možda u pravu jest sugestija da ponašanje ljudi u takvim situacijama može postati ekstremnije. (Ovom polarizacijom, koja je tako tipična za grupe, opširnije se bavimo u 6. pogl.) Druga stvar, koja je s tim povezana, jest da ponašanje ljudi u gomili ne trpi uvijek degradaciju. I Zimbardo i Diener sugeriraju da ljudi u grupama trpe određeni gubitak identiteta i kontrole. Međutim, istraživanja i s laboratorijskim i s prirodnim grupama sugeriraju da je to zabluda. Ove su studije pokazale da je ponašanje ljudi još regulirano, premda nekim drugim psihološkim procesima. Napose se čini da grupe često imaju specifične ciljeve na umu kad postupaju na dati način, te da su njihovi postupci često motivirani identifikacijom s grupom. Treće, ovi aspekti kolektivnog ponašanja koji su orijentirani na cilj i identitet naročito su evidentni kad se promatraju iz međugrupne perspektive. U gotovo svakom primjeru kolektivnog ponašanja može se identificirati neka druga grupa, koja igra odlučujuću ulogu u događajima. Ova treća stvar je naročito važna. Kao što ćemo vidjeti u ovoj knjizi, grupa rijetko postoji izolirano i njezini su odnosi s drugim grupama presudni za razumijevanje onog što se događa unutar nje same.

SAŽETAK

1. Grupa se različito definirala, kao dvoje ili više ljudi koji doživljavaju neku zajedničku sudbinu *ili* koegzistiraju unutar neke socijalne strukture *ili* su u interakciji licem u lice. Jednostavnija i obuhvatnija definicija koju smo ovdje prihvatili odnosi se na dvoje ili više ljudi koji imaju zajednički socijalni identitet i čije postojanje kao grupe prepoznaje neka treća strana.
2. Neki su tvrdili da se grupe mogu svesti na jednostavan zbroj članova koji ih čine. Međutim, baš kao što se kemijski spojevi mogu radikalno razlikovati od svojih sastavnih elemenata, tako se i ljudi u grupama mogu ponašati vrlo različito u odnosu na način na koji se ponašaju kad su sami.
3. Socijalno se ponašanje može predočiti kao poredano na kontinuumu od interpersonalnog do grupnog konteksta. Za grupni je ključno obilježje to što se mogu identificirati dvije ili više socijalnih kategorija, ponašanje članova grupa je obično prilično uniformno, a postupanje pojedinaca prema drugima stereotipno. U osnovi

ovog kontinuuma je prijelaz psihološkog funkcioniranja s personalnih procesa na procese socijalne identifikacije. Ovi različiti procesi mogu zahtijevati da u proučavanju grupa usvojimo drukčija tumačenja koja se baziraju na grupama.

4. Gomila se može promatrati kao elementarna forma grupe. Neki su sugerirali da u gomili ljudi postaju deindividualizirani, te kao rezultat toga postupaju na antisocijalan, nerazuman i nekontroliran način. Međutim, pornije proučavanje gomile i situacija nalik na gomilu otkriva da ponašanje ljudi može katkad postati više prosocijalno, te da je često usmjereno na specifične objekte (što upućuje na određenu usmjerenost na cilj).
5. Većina slučajeva kolektivnog ponašanja uključuje više od jedne grupe. Kad se jednom uoči ovaj međugrupni aspekt, ponašanje u grupi može se promatrati kao ono koje je više ili manje regulirano i uključuje promjenu a ne gubitak identiteta. Socijalni identiteti ljudi kao članova grupa postaju važniji, dok to manje vrijedi za njihove personalne identitete kao jedinstvenih pojedinaca.

PRIJEDLOZI ZA DALJNJE ČITANJE

- Asch, S.E. (1952) *Social Psychology*, ch. 9. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Brown, R.J., J.C. Turner (1981) Interpersonal and intergroup behaviour, in Turner J.C., H. Giles (eds) *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell.
- Prentice-Dunn, S., R.W. Rogers (1989): Deindividuation and the self regulation of behaviour, pp. 87-110 in Paulus, P. (ed.) *The Psychology of Group Influence*, 2nd edn. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Reicher, S.D. (1982) The determination of collective behaviour, in Tajfel, H. (ed.) *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.